

FATABUREN

Nordiska museets och Skansens årsbok

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK

1960

Handtaget på en hyvel, som tillhört en norsk bygdekonstnär, träsnidaren och målaren Iver Gundersen Övstrud, född i Numedal år 1711 och död på samma ort år 1775. Se sid. 290.

Redaktion:

GÖSTA BERG · SAM OWEN JANSSON

MARSHALL LAGERQUIST

Redaktör: Marshall Lagerquist

Omslagsbilden återger C. F. von Bredas porträtt av greve Gustaf Trolle-Bonde, målat i London 1794—95.
Tillhör greve Fredrik Ulf Bonde, Teleborg.
Se Brita Stjernswärds uppsats *Från Gustaf Bondes "grand tour" i denna årsbok.*

Tryckt hos Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1960
Djuptrycksplanscher från Nordisk Rotogravyr

FRÅN GUSTAF BONDES "GRAND TOUR"

av Brita Stjernswärd

Riksmarskalken greve Carl Bondes äldste son Gustaf, som föddes på Vibyholm i Södermanland år 1773, miste redan som 11-åring sin mor, Ebba Bonde af Säfstaholm. Hon var den sista av denna gren av Bonde-ätten och förde Säfstaholm och Vibyholm till sin mans gren, Bonde af Björnö. Det sistnämnda godset gjordes till fideikommiss åt makarnas andre son, Fredrik Ulf. Riksmarskalken Bondes övriga egendomar övergick vid hans död 1791 till den ovannämnde sonen Gustaf, som vid den tiden studerade i Uppsala. Förmyndare för de båda ynglingarna var riksdrotsen greve Carl Axel Wachtmeister (sedan 1808 Trolle-Wachtmeister), gift med deras farmors syster Hilla Brita Trolle. Farmodern, den myndiga riksrådsdinnan Viveka Trolle på Trolleholm i Skåne, tog också hand om de två föräldralösa bröderna, och deras båda systrar hade sitt hem hos henne tills de blevo ståndsmässigt bortgifta. Viveka Trolle lämnade efter mannens död 1764 Hässelby väster om Stockholm och bosatte sig på Trolleholm, vilket hon fått av sin fader till fideikommiss. Enligt tidens sed skrev hon sig hela livet Viveka Trolle, och det av fadern i fideikommissbrevet stipulerade villkoret att innehavaren av Trolleholm, liksom av hans två andra stiftade fideikommiss, skulle lägga Trolle-namnet till sitt eget, blev icke aktuellt förrän Trolleholm vid riksrådsdinnans död 1806 ärvdes av hennes ovan nämnde sonson Gustaf Bonde. Enligt Kungl. Maj:ts beslut 1809 blev han alltså den förste Trolle-Bonde.

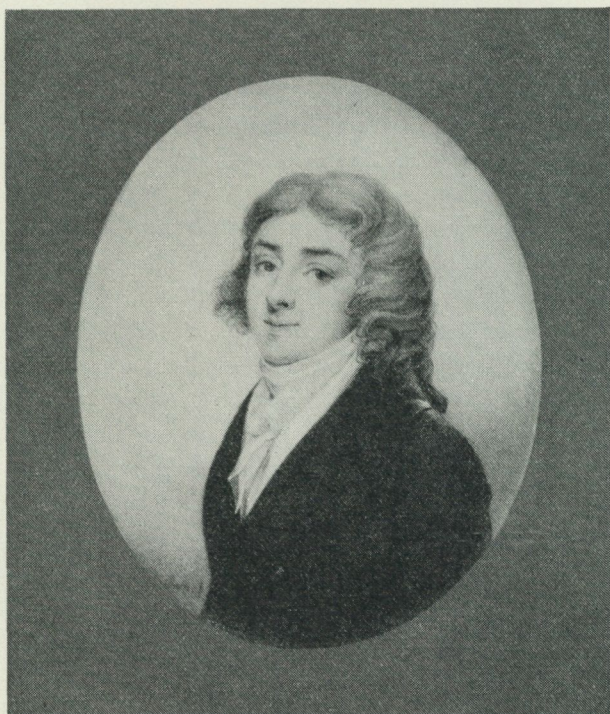
Både hans far riksmarskalken och hans farfar riksrådet Gustaf Bonde¹ var kända som lärda bibliofiler och själv skulle han bli

berömd som sin tids störste konstmecenat och ägare till Sveriges mest omfattande tavelgalleri och förnämsta privata bibliotek och handskriftssamling — den blinde excellensen på Sävstaholm. Till denna gård överflyttade han 1834 Björnös fideikommissnatur och gjorde den till sitt huvudresidens bland sina många egendomar. 1828 började hans syn bli försvagad och efter att förgäves ha sökt bot under flera utlandsvistelser förlorade han fullständigt synen 1831, då han var 58 år.²

Det är denne 21-årige arvtagare och hans ett år yngre bror, som i juli 1794 skickades av sin förmyndare i sällskap med kongl. sekreteraren Carl L. Kämpe³ på en två års utlandsresa, det hävdvunna sättet att avsluta adliga ynglingars uppfostran. Över Danmark, Tyskland och Holland gick resan till England, där de tre resenärerna stannade ett år för att sedan vistas i Frankrike tio månader. Kriget hindrade dem från att besöka Italien och deras resa gick vidare genom Schweiz och de olika tyska furstendömena samt slutligen genom Preussen.

Gustaf Bonde förde under hela denna resa dagboksanteckningar, mest kortfattat relaterande, mera sällan kommenterande. Dessa anteckningar äro nedskrivna i små häften i 8:o format. Nedtecknaren har tydligen tänkt sig att renskriva dem, ty i en del fall finns anteckningar för samma tid dels mera kortfattade med en kluttrig stil i litet format, dels ordentligare och ibland något utförligare på folioblad. Möjligen har dagboksskrivaren tänkt sig en renskrift av alla dessa anteckningar, som blivit inbundna huller om buller i en foliopärm, ty det finns en prydlig början med fyra sidor och överskrift: "Dagbok hållen under en resa uti Danne-marc, Tyskland, Holland, England, Frankrike, Sweitz och tilbakas igenom Tyskland. Under åren 1794, 1795 och 1796."⁴

Denna renskrift börjar: "1794 Julius. I anledning af den utländska resa min broder och jag, uti sällskap med Kongl. Secreteraren Herr Carl L. Kämpe (nu Förste Expeditions-Sekreterare) ärnade företaga, lämnade vi Säfstaholm den 4:de Julius, och togo vägen till Stockholm, dit vi kommo, efter några dagars uppehåll på Wibyholm. Sedan vi uti Stockholm skaffat oss en resevagn

Greve Fredrik Ulf Bonde (1774—1852), gouache av J. A. Gillberg 1795. Tillhör greve Carl Bonde, Hörningsholm. Foto Svenska Porträttarkivet.

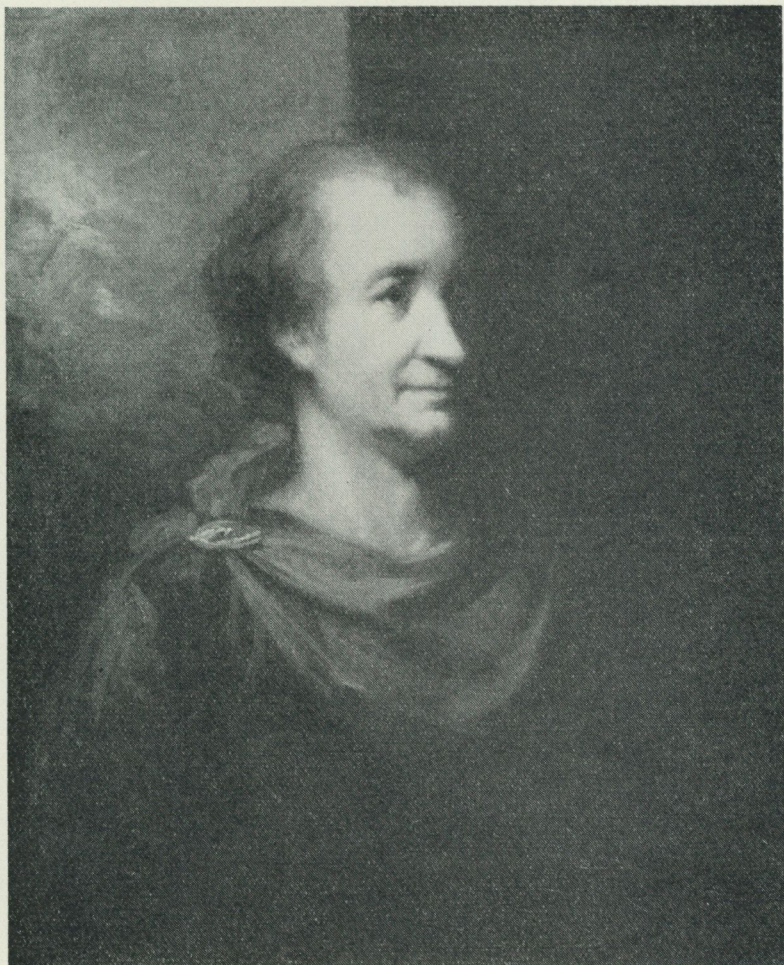
och pass, reste vi den 18:de nämde månad därifrån om eftermiddagen, och som natten var vacker, så tilbragte vi den på landsvägen, ända till kl. 5 på morgonen då vi kommo fram till Nyköping."

Tyvärr visade sig den nyinköpta resvagnen vara i dåligt skick och behövde repareras redan i Nyköping och sedan åter i Linköping. Där beslöt man sig för en grundlig reparation av hjulen och lämnade vagnen för ett par dagar. "Så beslutade vi att sätta oss på en bondvagn och resa till min egendom Cathrineholm i Småland, samt lämnade vår betjent kvar för att komma efter med vagnen, så snart som den blef färdig." Två dagar stannade de

resande på Katrineholms gård, där de fick besök av baron Arvid Trolle från Trollenäs i Skåne på resa hem från Stockholm. Efter tre resdagar kom sällskapet fram till Trolleholm i Skåne "och funno hela Dess Societet hemma, hvilken bestod af Vår Farmoder, begge våra fastrar, Gref:norne Hastfer och Sture, Cousinerne Gustafva Hastfer och Wiwika Sture. (Cousine Brita Sophie Hastfer var på Öfvids Closter hoss Grand-Oncle och Grande-Tante Ramel) samt våre systrar Ebba och Frederika."

Efter "en ganska rolig och munter sejour" på tolv dagar, då man mest roade sig med promenader eller jakter, lämnade de tre herrarna Trolleholm och åkte till Landskrona, där man beställt båt, som förde över resenärer och resvagn till Köpenhamn. Här gjordes ett uppehåll på tio dagar och sedan rullade vagnen vidare över Roskilde, Korsör, Odense, Christiansfeld och Aabenraa till Kiel, där man stannade några dagar. Sällskapet körde till furst Hessensteins gods Panker, som man gästade i tre dagar. Här råkade de även "en svensk och West-Göthe, Herr Sundbeck, som var Fursten behjelpig i sine hushålds göromål, och har äfven af Fursten fått caractere utaf Hof-Råd." Denne herr Sundbeck visade de unga grevarna bl. a. furstens holländeri med 300 kor. Gustaf Bonde skriver: "Sjelfva Corps de Logiet är gammalt och ligger ej i någon ordning med de andra Byggnaderne — — — det är nu i oreda därmed, utaf den ordsak at Fursten ej så länge sen hitflyttadt, men nu håller han på at tilbygga huset och efter en ritning han låtit göra til stället embelissement, och som han nu med tiden tänker verkställa, så blifver det ganska vackert. Nu vill jag något tala om Furstens egen person och dess hemseder. Han är . . . år gammal af medelmåttig längd." Här slutar tyvärr detta avsnitt helt tvärt. I originalanteckningarna är ett tomrum lämnat, så dagboksskrivaren har tydligen tänkt sig att senare fylla i sina intryck av sin tillfälliga värd, och det hade ju varit intressant att få läsa den 21-årige författarens åsikt om den då 59-årige furst Fredrik Wilhelm von Hessenstein, Fredrik I:s son med Hedvig Taube.

Färden gick vidare över Lübeck till Hamburg, där man stannade en tid. Första dagen "voro vi hos Svenska Agenten och Gross Handlaren, Herr Afverhoff⁵ R. W. O. för at taga ut pengar.

Kanslirådet Carl L. Kämpe (1738—1816), oljemålning av C. F. von Breda. Tillhör professor Nanna Svartz, Stockholm. Foto Svenska Porträttarkivet.

Han är i Handels Compagnie med en som heter Van Schewen, och det är det rikaste Handels-Hus i Hamburg."

Som alla resande på den tiden gjorde de unga grevarna visit på sitt lands legation och umgicks under sitt uppehåll i Hamburg

med ministerresidenten i nedersachsiska kretsen Claes Peyron och envoyén vid kursachsiska hovet greve Fredrik Adolf Löwenhielm samt med några andra svenskar, som de träffade, och med J. P. Averhoff.

Anteckningarna för den 6 september förmäler bl. a.: "Kl. 11 reste vi ut til Oncle Hastfer⁶, som lefde i Holstein under det namnet af Herr Johnson, och hade köpt sig där en liten Egendom som hette Wulfstorp, hvilken låg 2 mil härifrån — — — Kl. 2 voro vi framme samt blefvo med mycken glädje emottagne af Oncle Hastfer, som vi intet sedt alt sedan år 1790 vid Säfstaholm. Han var nu mycket olik sig, ty han hade mist mycket af sitt humeur och var kräpig af sig, nyligen hade han gjordt en förlust af alt sitt linne, som man stulit ifrån honom. Han hade så uppsnyggadt rummena och uplagadt huset på 3 månader han haft det.

7. Söndag. Om förm. kom hit Monsieur Petit-Pierre (en Emigrant, hvars rätta namn var Comte de la Joyeuse och hvilken nästan vistades beständigt hos Oncle Hastfer) och en Wårds-husman ifrån Hamburg, hos hvilken Oncle alltid bodde, när han var där — — —

8. Måndag. I dag til middag kommo hit til Wulfstorp Baron Gyllenberg (för detta Baron Ehrensvärd)⁷ och Baron Jägerhorn⁸ (som var inblandad i de Finska Affairerna under det sista kriget och rymde därför öfver till Ryssland, men var nu etablerad i Rheinbeck och hade nyss köpt en egendom för 20 000 Rdlr:s värde). Baron Gyllenberg bor i Rheinbeck. Han är en ganska hyggelig man. Emot aftonen foro de tillbaka."

Följande dag besökte de unga herrarna i sällskap med sin onkel den danske ministern i Hamburg greve Schimmelmann på hans ställe Arrenburg, där man beundrade den tre år tidigare anlagda engelska parken. Sedan återvände Kämpe och hans skyddslingar till Hamburg, där de stannade till den 1 oktober. Under denna tid umgicks de flitigt med Gyllenberg och Jägerhorn och andra svenskar. Från Hamburg återvände grevarnas svenske betjänt till hemlandet och man engagerade en tysk betjänt för den fortsatta resan.

Över Bremen och Oldenburg gick färden sedan till Amsterdam, där man stannade några dagar för att bese staden och bl. a. stads-

huset och dess tavelssamling. Utfärder gjordes till Utrecht, Haarlem och Leiden och så fortsattes resan till Haag. Där blev det också uppehåll i ett par dagar ägnade åt sightseeing och umgänge med svenska legationen. Vidare gick färden över Delft till Rotterdam och den 5 oktober skeppades sällskapet över med en paketbåt, som tog 40 passagerare och följande dag ankrade i Harwich. Här fick man tillbringa ett par dagar i väntan på pass med tillstånd att resa till London. England var sedan 1 februari 1793 i krig med den nybildade franska republiken och man granskade noga eventuellt suspekta individer från kontinenten, som ville taga sig till London och skulle inhämta regeringens tillstånd härtill i varje enskilt fall. Den 10 oktober lämnade resenärerna Harwich "i 2:ne stycken Post-Chaiser (det är öfvertäckta Coupé-Vagnar i hvilka sitta 3 personer i bredd, 2:ne hästar för hvar Chaise, mycket snygga vagnar på fjädrar)".

Påföljande morgon kl. 8 var man framme i London och "körde til General-Consuln Herr Grill⁹, där vi fingo lämna våra saker; vi voro där ej länge, utan gingo til Watsons Caffé-Hus och togo där vår frukost, togo en hyrvagn och åkte upp til Oxford-Street, som var några engelska mil, där König¹⁰ fick rum för sig i huset n:o 212 och vi i huset n:o 210. Straxt vi tingat rummen, så gingo vi til Svenska Ministern Hof Cancelleren von Engström¹¹, vilken bjöd oss til middagen til sig, vi råkade äfven Baron Silfverhjelms¹², som är Legations-Secreterare; efter en stund gingo vi därifrån samt på en liten visite til Baron Oxenstierna¹³, hvilken är Svensk Minister i Portugal, men nu hade permission, under vägen emel. Portugal och England blef han tagen af Fransoserna på ett skepp och förd til Brest, men han satt där ej länge utan kom öfver til England. Han for hit för at gifta sig med härvarande Preussiske Ministerns Jacobi dotter, men det blef upslagit när han kom fram, och nu skall han gifta sig snart med en Engelsk Köpmans-dotter, som heter Thomkins. Därifrån togo vi åter vagn til Grills hem. Kl. 4 efterm. foro vi til Engström til middag (man spisar middag kl. emel. 5 och 6 när man är bortbjuden, samt kl. 4 på spisqvarter). Engströms fru är ifrån Pohlen, hon heter Klapowska¹⁴. De öfriga främmande där voro Minister Baron Oxenstjerna, en ung dansk Grefve Moltke, som var i Engelsk tjänst och var med engelsmän-

nerne i Toulon, samt en svensk Herr Storm, hvilken är engagerad här i staden vid ett Musicaliskt Sällskap, honom kände vi i Upsala, då vi voro där och studerade."

Även påföljande dag kl. 12 gick de båda bröderna till von Engeström, "som följde med oss til sin företrädare Baron v. Nolcken¹⁵, hvilken haft befattningen i 30 år, samt min Sal. Fader var hans första Legations-Secreter som var åren 1767 til 68 och 69. Han var glad at få se oss".

Den svenske ministern introducerade även sina unga skyddslingar hos andra svenskar bl. a. "Herr Gillberg, som är Capitain vid Fortificationen, samt tillika en snäll Miniatur-Målare, han var gift och hade en Fru som spelar superbtt på fiol, sen voro vi hos Herr Breda, som är en skicklig Portrait-Målare. Vi åto tilhopa middag kl. 4 på Staffords Caffé hus."

I fortsättningen umgicks bröderna Bonde mycket både med Engeströms, Nolckens, Gillbergs och Breda. I de tre förstnämndas hem musicerades det ofta, man hörde t. ex. Gillbergs fru "upföra en concert på fiol" eller som den 17 september 1794: "Qvällen voro Fredrich och jag hoss Nolkens på ett litet Musikaliskt Partie, hvarest man spelte af Baron Nolkens Compositioner." Det är veterligen den enda notis, som talar om att Gustaf Adam von Nolcken komponerade. Gustaf Bonde, som var mycket musikalisk, nämner ingenting om arten eller klassen på Nolckens musikaliska skapelser, men det gör han heller inte, när han två månader senare bjuds på verkligt fin musik: "Om aftonen kl. 8 foro vi til Gillbergs, som hade Concert hos sig. Den utgjordes af fru Gillberg, den vidt-bekanta stora Compositeuren Haydn, samt de bekanta Violinisterna Salomon och Bartholomon; där var en stor samling af folk, man skildes åt kl. 12."

Hos Engeströms bjöds också förnämlig underhållning, som anteckningarna för den 3 december förtäljer om: "Afton med Kempe voro vi hos Hof Cancellarens hvarest var en Assemblée el:r Rauth samt en stor mängd folk voro där af Diplomatiske Corpsen, samt andra förnäma herrar och damer. Haydn, Fru Gillberg, Bartholomon och en annan violinist uppförde en Concert, en stor hop svenskar voro där."

Av dagboken framgår inte att Gustaf Bonde under sin London-

Friherre Gustaf Adam von Nolcken (1733—1813), oljemålning av C. F. von Breda 1790. Tillhör godsägare Carl-Eric Stjernswärd, Sövdeborg. Foto Svenska Porträttarkivet.

vistelse tog lektioner i fiol- och pianospel, det är Kämpes räkenskaper, som berättar härom.

Redan efter fem dagar i London skrev Gustaf Bonde om att han med minister von Engeström gick till "en målare som hette

Oram¹⁶, hvilken målade ganska väl landskapsstycken och för et civilt pris, emedan han ännu ej kunnat göra sig känd af allmänheten, jag beställde af honom ett stycke föreställande en engelsk vue." Räkenskaperna upptar för den 9 september 1795: "4 taflor af Oram för Gref Gustaf 6 £ 6 sh." Dagboken och kungl. sekreterarens räkenskaper talar om flera tavelköp både i England och senare i Frankrike, men det ser ut som om det ovan nämnda var den unge godsägarens första förvärv till sin samling.

Ur anteckningarna för den 17 november 1794 märkes denna passus: "Gick jag till Herr Breda som skulle måla mitt portrait, det var första gången." Sedan återkommer ideligen uppgiften: "var jag hos Herr Breda", tills författaren den 16 maj 1795 skriver: "til Herr v. Breda, som i dag slutade mitt portrait, hvilket var rätt väl gjordt".

Även i fortsättningen var Gustaf Bonde ofta hos Breda eller bjöd ut denne på middag eller hem på thé. Någon retuschering tycks konstnären ha gjort på porträttet, ty i anteckningarna för den 20 augusti 1795 säger Bonde: "Förm. hos Breda, som arbetade på mitt portrait", och den 26 augusti: "Jag var hos Mr Breda, hvilken fulländade mitt portrait," varefter herrarna med bror Fredrik åt middag "på Northumberland Coffe House i Charing-Cross." Bredas porträtt omtalas ej mer och i Kämpes räkenskaper får man veta, att Breda den 30 maj 1795 fick 25 guineas för "Gref Gustafs Portrait".

Det ovan omtalade porträttet är återgivet i färg på omslaget till denna årsbok. Bröderna Bonde blev under denna tid mycket goda vänner med Breda, som även kom över till Paris en tid under deras vistelse där 1796. Umgänget fortsatte efter allas återkomst till Sverige och Breda målade senare ytterligare två porträtt av Gustaf Bonde samt ett av Fredrik Bonde och av hans hustru samt av brödernas ena syster Fredrika Hamilton.

Dagboksanteckningarna säger ingenting om att Fredrik Bonde satt för Gillberg, men räkenskaperna avslöjar att Kämpe den 27 maj 1795 betalt 11 pund 1 shilling för "Gref Fredrics Portrait af Mäst. Gillberg, med fouteral."

Carl Fredrik von Breda, som bott i London sedan 1787, var de unga herrarnas ciceron ibland, såsom när de besåg markisens av

Landsdown hus i staden, där de såg "en hop gamla och superba marmor Statuer och Buster — — — Härifrån gingo vi til Hertigen af Devonshires hus, hvarest vi sågo en superbe Collection af Tableaux, af hvilka en hel hop voro af Rubens, van Dyk, Raphael, Joshua Reynolds etc."

Breda gick med sina båda landsmän både på bok- och tavelauktioner. En dag var Gustaf Bonde "på ett Gallerie af Målningar af de Hästar som vunnit priset i Kapplöpningar, och hvilket Gallerie kallas Turf-Galleriet." Den 12 maj 1795: "Gref Moltke, Herr Breda och vi gingo och åto middag i Atkinsons Coffe House i Dean-Street, samt därifrån til Somerset-House och besågo Exhibitionen af Taflorne i Kongl. Målare Academien, hvaribland där voro en hel hop rätt vackra stycken, Herr Breda hade en af sina taflor där, neml. Turkiske Ambassadeuren Portrait. Herr Breda följde med oss hem och drack Thé". Dagbokens aldrig ifyllda plats för den porträtterades namn är lätt att komplettera efter katalogen till Nationalmuseums Bredautställning hösten 1959: "Hagia Youssouf Effendi".

Gustaf Bonde har för den 20 november 1794 antecknat: "Vi åkte til Grills, hvarest var en samling Svenskar, samt äfven Moltke, Engström och Oxenstjerna voro där. I dag efterm: hade Nordiska Sällskapet sin sammankomst, och Gref Moltke, Fr., Herr Kysel och jag skulle intagas, därefter foro vi alla hoss Grills dit, som var på och där träffades ännu flera Svenskar samt Danskar ej mer än 6 personer, så at hela nu samlade hopen af Ledamöterne tillika med oss 4 nya, utgjorde emot en 30 personer. Vi intogos där med där vanligt brukade Ceremonier, samt erlade hvardera 2 Guinée til Samfundets Cassa, och dessutom något til Samfundets Fattig-Cassa, för nödlidande folk i Svenska, Danska och Norska nationerne som var här i staden, sen vi blifvit intagne så uplästes ett stycke af en Poem öfver Årstiderne kommit ifrån Norige, imitation af Thomsons Seasons, men appliceradt efter det Norska Klimatet, därefter gjordes några Propositioner, som ej blefvo afgorde. Preses i Samfundet var General-Consul Herr Grill, Secreterare var Pastor Nisser, Skattmästare-Archivarius var en Dansk som hette och Ceremoni-mästare var Herr Tihman, sammankomsten slutade därmed at vi togo en god aftonmåltid."¹⁷

Efter den första månaden i London inackorderade sig bröderna Bonde i Chiswick, som då låg utanför staden, "vi skulle fara ut på landet och sätta oss i pension i Chiswik", för att tala med dagboken. "Man far igenom Kensington och Hammersmith. Vi voro i pension hoss en Misstriss Rigby. — — — Vi kommo dit för att lära oss Engelskan på 4 à 6 veckors tid."

Man åkte dock in till London eller promenerade, vilket tog fem kvart, för att fortsätta umgänget bl. a. i Nordiska Sällskapet, där det den 18 december "var ganska heta debatter om Sällskapets Lagars bokstaf el:r mening, som man nu för 3:dje gången trätte om och ändå nu ej blef afgordt. Kl. $\frac{1}{2}$ 1 uphörde man därmed, då satte man sig til bords och souperade, samt sjöngo visor och höllo oss muntra. Kl. 2 skildes man åt och Kl. $\frac{3}{4}$ på 3 om natten kommo vi hem."

Julaftonen reste bröderna Bonde med Kämpe in till London "och stannade på vårt förre Qvarter, midd. spisade vi hoss Hof Cancellor Engströms, hvarest ej flera voro än Baron Oxenstjerna och Marquis de Duras, sedan vi spisadt middag, så foro vi til General Consul Grills, dit vi blifvit bjudna för at fira Julafton. Där var en samling af Silverhjelm, Breda, Gillbergs, Chalmers, Nisser, Berndes, Schenling, Storm; aftonen var ganska rolig, ty först upfördes en consert af Fru Gillberg, Grill och Storm, sedan dansades Angloiser och Contre Dancer samt äfven en dugtig polska. Kl. 12 om natten gick man till bords, där man satt til kl. 4 om morgonen, och roade oss at sjunga visor och dricka skålar, som vi ej kunde få någon Coach för att köra oss hem, så fingo vi gå tillika med Silverhjelm, Schenling och Storm til fots hem, och kommo hem kl. 5."

Efter fyra timmars sömn var man på juldagen i svenska kyrkan, där predikan började kl. 11 och slutade över kl. 1. Där var större delen av den svenska kolonin närvarande och alla åt efteråt "en god svensk frukost" hos pastor Nisser.

Januari 1795 var så kall att Themsen frös; överallt såg man folk på skridskor och de båda bröderna och deras vänner åkte också, "som jag ej gjordt på en 8 år".

Den 15 januari for de tre reskamraterna in till London för att vara med om Nordiska Sällskapets högtidsdag på S:t Pauls Head,

där man samlades kl. 3 på eftermiddagen. Där var 32 personer närvarande och det var nyval av styrelsen, "då Nisser kom i Grills ställe som Directeur".

En annan dag i januari, då engelska drottningens födelsedag firades, for herrarna in för att efter middag hos Engeströms med ministern fara till S:t James's Palace "för at se Balen, då Hof Cancelleren skaffade oss inträde neder i salen för att se dansen, ehuru vi ej voro klädda att vara däruppe". Här såg man de kungliga dansa, "man började med Minuetter och sedan med Långdanser. Rummet — — — uplystes af en hop förgylta trälampor som sutto i taket."

Nästa gång de tre herrarna var inne i staden var det för att se den turkiske ambassadörens officiella intåg "och aftonen foro vi upp i Nordiska Sällskapet, där vi voro om aftonen samlade emot en 20 personer, där voro häftiga debatter emel. Hackson och hans partie och . . ." (de sista sex orden finns bara i originalanteckningarna med ett streck över). De renskrivna anteckningarna fortsätter: "Kl. 11 souperades och alla skildes åt kl. 1."

Ungefär två gånger i månaden var Bonde med vid Nordiska Sällskapets sammankomster på S:t Paul's Head Tavern i Ca-teaton Street. Han antecknade två tillfällen, då nya svenska medlemmar blev intagna, ena gången herr Hegardt och andra gången sjökapten Dalin.

Till det närbelägna Kew Garden promenerade herrarna då och då från Chiswick. "Ståthållaren med sin Famille som flygtade ifrån Holland hit till England bodde nu i Kew Palats till dess Hamptoun Court blef färdigt meublerat för dem. Vi sågo Ståthållaren gå och spatsera med tre Fruntimmer som kanhända voro hans Famille."

Den 6 februari flyttade bröderna Bonde tillbaka till Oxford Street i London. Nästa dag är unge Gustaf med Breda på "en Auction på en superbe Collection af Fransyske Böcker".

Minister von Engeström presenterade de unga grevarna för George III vid en lever på slottet, "vi voro klädda i Lif Regimentets Uniforme, som Hertigen hade tillåtit oss at bära". Följande dag "voro vi ute med Hof Cancelleren och lämnade billetter hoss alla Utrikes Ministrarne, samt äfven hoss Baron de Breteuill;

vi foro up på slottet, hvarest var Drawing-Room, då Hof Cancellern presenterade oss för Drottningen. Konungen, Hertigen af York och några af Prinsessorna voro där samt äfven Ståthållaren med sin Famille och Prinsen af Hessen Darmstadt; middag åto vi hoss Engströms."

En gång senare är de också på "Drawing-Room" hos drottningen, "råkade Baron Nolken där, som talte med Kongen och Drottningen om vår Sal. Fader när han var Legations Secreter här 1767 à 69, el:r Baron Nolkens förste Legations Secreter".

Efter alla visiter blev de unga herrarna bjudna på middagar och baler ideligen både bland corps diplomatique och i privata engelska familjer. Tyvärr kommenterade dagboksförfattaren aldrig vare sig personer, miljöer eller seder och bruk, som han här i ett främmande land kom i beröring med. Han nämner över huvud taget aldrig några engelska bekantskaper han är tillsammans med utom en och annan som bjudit honom på middag eller dans. De båda bröderna gick t. ex. med de båda danska grevarna Moltke och Bille-Brahe på "Masqueraden, som var på Operan uti Hay-Market. Entrée kostar en Guinée, hvaruti äfven är inbegripit Soupéen, jag var klädd i en Coulört Domino, där var en faselig mängd af Masquer samt Characters-Masquer voro där en stor hop".

De gick med svensken herr Hackson på den s. k. Citybalen, en subskriberad tillställning ordnad av 200 köpmän, och bevistade även Lord Mayorns middag i Mansion House för 300 personer med efterföljande bal för ett tusental inbjudna.

Det är påfallande hur flitigt man umgicks med de svenskar och danskar, som fanns i staden. De möttes nästan dagligen flera stycken på något coffee-house och åt middag tillsammans innan man ägnade sig åt kvällens assembléer eller baler. Och ideligen träffades alla hos minister von Engeström, generalkonsul Grill eller förre ministern von Nolcken. Vid en middag hos Grill omnämndes bland de andra gästerna även "Breda, Chalmers och Erskine (Engelsk Consul i Götheborg och Handels Companion med Herr Hahl i Göteborg, han for från Sverige för 1/2 år sedan och kom i desse dagar till staden ifrån Scotland, där han köpt en stor Egendom)".¹⁸

Den 8 april 1795 var London festligt illuminerat på kvällen

till ära för prinsen av Wales, som då förmäldes med prinsessan Caroline av Braunschweig. Gustaf Bonde skriver: "Om qvällen var en Illumination som var nästan allmän, men ganska simpel el:r snarare eländig; Engströms Illumination var den enda goda som jag såg, det föreställde en stor transparent med Prinsen och Prinsessan i full kroppsstorlek gifvande hvarandra handen samt emel:n dem såg man ett Altare med en eld uppå, ofvanpå tafvlan stod *Deliciae Temporum* samt inunder *Iunctae In Spem Seculorum*; dessutom voro många ornamenten på sidorne med *Lampions* och *Blomsterkrantsar*. — — — Kongl. Secreter Kempe som gick ensam för sig själf, hölt tvenne gånger på at blifva röfvad af *Pickpockets* om han ej fådt hjälp."

Den 16 april var herrarna kl. $\frac{1}{2}$ 3 i S:t James's Palace, där det var "Drawing Room" för första gången med prinsessan av Wales närvarande och mycket folk. På kvällen samma dag var de åter i palatset, där det gavs en bal till prinsessans ära med alla de kungliga närvarande. "Vi sutto i Minister-Logen."

Den 27 april presenterades bröderna Bonde av sitt lands minister för prinsen av Wales, den blivande George IV, vid en lever. "Middag åto Kempen och vi hoss Engströms, hvarest ibland andra äfven var en Svensk som hette Fröberg (ifrån Westergötland), hvilken för en 14 dagar sedan kommit ifrån Frankrike. Han hade varit Secreter hoss Fransyske General Miranda¹⁹, hvilken när han af Robespierre blef satt i arrest, så måste denne Svensken äfven undergå samma öde: efter at hafva varit ett år i arrest, så blef han satt på fri fot, tillika med Miranda och en stor hop andra personer, som hade fått vidkännas Robespierres Turanni (n. b. Det var en månad efter Robespierres död som de blefvo utsläppte)."

Den 25 februari var "en Faste- och Böne-Dag i hela England för att anhålla om de Brittiska Vapnens framgång, som varit ganska Melankolisk". Annars dansade London, och kriget på den avlägsna kontinenten störde inte sällskapslivet i de diplomatiska kretsarna. En annan dag i februari antecknade Gustaf Bonde: "fingo i dag bref ifrån Sverige, som vi ej fådt på öfver en månad, el:r sen Fransoserne togo Holland". Detta är en av de få gånger man märker att dagboken är skriven i ett krigförande land.

En dag i slutet av maj besökte bröderna Bonde i sällskap med minister Engeström och en fransk emigrant, greve de Divonne, underhuset "för at där höra en af Ledamöterne Wiltherforces motion at sluta Fred med Frankrike, hvilken motion blef afslagen med många rösters öfvervikt i det ministeriella el:r Pittiska partiet. Kl. 4 börjades sessionen, då vi blefvo af Älderman Anderson (en af ledamöterne) införde i Huset under Galleriet, emedan som vi voro presenterade för Kongl. Famillen, så kunde vi sitta där. Gref Divonne som ej varit presenterad följde med oss in i vårt namn, ingen utlännning kan komma dit utan att hafva varit införd af en af Husets ledamöter, utom om man vill gå upp i Galleriet. Kl. $\frac{1}{2}$ 9 om aftonen foro vi hem."

Den 1 maj omnämner Bonde en middag av mera ovanligt slag: "Denne dagen så gaf en Misstriss Montagu en middag åt alla skorstenssotare-pojkarne uti trädgården uti sitt hus i Portman-Square, orsaken är denne, at hon hade en son, hvilken då den var helt späd blef bortstulen, och blef ej igenfunnen på några år förrän han som sotarepojke kom till sin moders hus för att ränsa skorstenarne, och i åminnelse däraf så gifver Mrs Montagu årligen första maj en diner åt sotare-pojkarne, hvilka den dagen samt några dagar efter äro utstofferade med plumer, band och allt det grannlåt de kunna finna på."

En dag i april var Bonde "med direktör Wadström²⁰ på ett Contoir, hvarest man sålde land i de Amerikanske Staterne för ett fördelaktigt köp, som voro obebodde, men låg i ett mildt Climat och vars läge och frugtbarhet var rätt förmånligt".

Gångna tiders sätt att se på avrättningar som publika spektakel gör det till något i dagboken ej uppseendeväckande att Carl Kämpe jämte pojknas lärare i engelska tog med sig sina disciplar i sällskap med baron Johan Henrik de Robeck en tidig majmorgon till fängelset Newgate för att se fem brottslingar hängas, ett evenemang som samlat omkring 5 000 åskådare "af denne Melancoliske syn."

På teater och opera gick de svenska vännerna ganska ofta, men dagboken innehåller bara korta rader om pjäsernas namn, endast en gång talas det om att man på Drury Lane-teatern sett en tragedi med den berömda Mrs Siddon i huvudrollen. På den ita-

lienska operan beundrade Gustaf Bonde Madame Bantis sång men tyckte att salen var mindre än operans i Stockholm. "Decorationerne drifvas ej med Machiner utan med Hand krafter så att ombygningen går långsamt för sig; Baletterne äro ock ej synnerligen vackra — — — Således, Madame Bantis sång undantagen, är operan i Stockholm bättre än denne."

I sällskap med von Engeström får den konstitresserade Gustaf Bonde se flera privata samlingar i London såsom hos tulldirektör Hegardt, som hade en stor samling av Rubens, Rafael, Correggio, Claude Lorrain, Poussin och Wouwerman och där Bonde antecknade som en märkvärdighet en tavla målad på glas i Kina, kopierad efter en målning, Venus med Cupido, av Sir Joshua Reynolds.

Hos en tysk målare Guttenbrunn²¹ studerades dennes kopior av de stora italienska och holländska mästarna samt hans egna porträtt av bl. a. Haydn, Madame Banti och ryske ministern greve Vorontsov med sina barn och dessutom landskapsmålningar av franska och italienska konstnärer. "En stor och superbe tafla af Titian som föreställer en sofvande Venus i full kropps storlek" beundrades mycket och Gustaf Bonde berättar, att herr Guttenbrunn kom över denna för ett billigt pris emedan "ägaren förut däraf var en andelig man, hvilken anseendes för en stor scandale at hafva en sådan nudititet i sitt hus, befallte sitt folk at bränna upp den, då Herr Guttenbrunn just kom öfver den medelst at han gaf några drickspengar åt dem som skulle bränna upp den; nu säljer han ej taflan under 500 Guinéer."

De vanliga sevärdheterna i London studerade givetvis de båda svenska ynglingarna också, såsom Towner med sina vapensamlingar och kronjuveler. "Där bliver man instängd i ett litet mörkt rum, afskildt ifrån det rummet där regalierna äro medelst ett järngaller, igenom hvilket man ser och betraktar de rikedomar som framvisas, som äro af vackert värde." De besåg också alla de vilda djur som på den tiden fanns i Towner.

Westminster Abbey beundrades och dess kungagravar och med intresse noterades också de vaxfigurer, som då fanns där, vilka, såvida de inte under tiden fått nya namn, inte är desamma som nu finns där: "Lord Chathams bild i vax (fader till nuvarande Chancellern of the Exchequer Sir William Pitt) samt Drottning

Elisabeths älskare och Henry VIII:s maitresser, general Monk, som bar sin hertigl. mössa i hvilken det är vanligt att man lämnar almosa åt fattiga soldater, poserade så i naturlig storlek."

Westminster Hall besågs liksom Whitehall, "som bygdes uti Kong Jacob I:s tid efter ritning af en stor architect som hette Inigo Jones, också är den en af de vackraste architecturer i London, af huggen sten med pelare af de doriske och composite Orden".

Bland den arkitektur Gustaf Bonde uttalade sin beundran för märkes slottet och kyrkan i Greenwich samt S:t Paulskatedralen. Högt uppe i katedralens kupol var bröderna för att njuta av utsikten över London, "men som mestadelen alltid står en Dimma öfver hela staden af stenkolsröken el:r af dimman, så at det ändå ej är så vackert som man borde vänta sig".

I början av juni 1795 flyttade Engeströms ut till Hampstead över sommaren och några dagar senare var Gustaf Bonde två dagar i rad "på auctionen af Engeströms meubler, som han lät sälja, emedan han skall i år gå härifrån England till Wien som minister".

Tillsammans med ministern gjorde bröderna Bonde och Carl Kämpe ett par dagars utflykt i Londons omgivningar i juni. De körde ut mot nordväst och passerade hertigen av Northumberlands Syon House vid stranden av Themsen, "en landtgård eller villa" kallar Gustaf Bonde denna slottslika byggnad, ursprungligen ett birgittinerkloster, i mitten av 1700-talet till det inre helt nyinrett av Robert Adam. Men detta fick sällskapet inte se: "Som Hertigen var där nu utkommen så fingo vi ej bese huset, ehuru det var i dag den vanliga dagen i veckan som man insläpte dem som hade Ticket at bese stället." Bruket att visa slott och herresäten för allmänheten har gammal hävd i England, även om skatter och kommunikationer i senare decennier gjort det till en vanlighet.

Det svenska sällskapet besökte Alexander Popes hus i byn Twickenham och begrundade trädgården där med två romantiska grottor. Man körde vidare till Hampton Court, där både slottet och trädgårdarna besågs, "som är uti den Fransyska smaken, ornerade med en hop statuer".

Följande dag var resenärerna på Ascot Heath och såg där två kapploppningar från uppbyggda "loger". Därefter åkte man genom Windsor Park till byn Slough och besökte den berömde astronomen Sir Frederic William Herschel, född i Hannover men verksam i England. Han demonstrerade "sin stora Tub han på Konungens bekostnad låtit förfärdiga".

Sedan besågs Windsors slott och Gustaf Bonde beundrade mycket utsikten från slottet över Themsen och det omgivande landskapet. "Vi gingo och sågo rummen i slottet, hvilkas vackerhet var releverad den mängd sköna och dyrbara målningar de voro beklädda med, hvaribland voro de sju namnkunniga Cartons af Raphael, som äro af ganska stort värde, de representera diverse historier utur Bibeln."²²

På hemfärden till London bjöd Engeström på middag på sitt lantställe i Hampstead.

Något senare, den 17 juni, startade bröderna Bonde med Kämpe på en rundresa i landet. "Kl. $1\frac{1}{2}$ 12 satte Kempen och vi oss i en Post-Chaise, samt lämnade vår betjent i staden. En coffert utgorde vår bagage samt ej mycket contanta penningar, emedan det är ej rådeligt at utdela dem åt Highwaymen el:r Footpade, som man är i osäkerhet för på vägarne, i synnerhet en 70 mil omkring London, utan vi hade Creditiver och Recommendations-Bref af General-Consul Grill til åtskilliga städer."

Man körde först söderut och på vägen till Portsmouth besåg de resande i närheten av Cobham en herrgård, Paines Hill, där Gustaf Bonde var mycket tilltalad av både byggnaden och dess läge, "men det som i synnerhet gör stället märkvärdigt är dess förträffeliga Trädgård el:r om jag skall kalla det Park; ofvanberörde ström flyter igenom Trädgården samt faller i en liten artificiell sjö, som är gräfd med öar, uddar och vikar i så många positioner så at hvar man kommer omkring sjöen är utsigten alltid olika och sjön synes alltid större; som trädgården består ej annat än af Kullar, Dalar och Berg samt dessutom konsten täfladt med naturen, så presenterar sig för åskådaren en varietet af vuer, som är superba. Grottan är af stor magnificens och stor kostnad, beklädd inuti helt och hållet med en slags glimrande hvita marmorbitar, samt andra dylika glimrande stenar, hvilka uplyste Grottan

mycket, små cascader voro uti Grottan samt en Canal passerade förbi den, Solstrålarne gör Grottan ganska lysande inuti, igenom vattnet som reflecterar dem om dessa ofvannämnde marmorstenar. Dessutom är där i Trädgården en göthisk Byggnad, en Hermitage, ett Bachi Tempel, en rätt vacker Byggnad utanpå och inuti, där står inuti Templet en superbe Statue af ofvannämnde Gud, Statuen är gammal samt ganska högt värderad, dessutom äro där Antika Buster af de Romerske Keisarne.”

Från Portsmouth gjordes en utflykt på fyra dagar till Isle of Wight, där man besåg bl. a. Carisbrooke Castle.

Färden gick vidare till Southampton och Salisbury, där Gustaf Bonde ansåg katedralen vara en av de vackraste han sett och där han observerade ett gravmonument över ”Sir Thomas Gorges Baronet och Hans Fru Helena Snäckenberg. Detta Fruntimmer var från Sverige, hade varit kammarfröken hoss Eric XIV:s Dotter Cecilia samt blef sedan Hof Fröken hoss Drottning Elisabeth i England. Hon var först gift med en Marquis af Northampton, hvilken hon öfverlefvde, samt blef sedan gift med Sir Thomas Georges Baronet.”²³

Man besåg även de märkliga stenarna vid Stonehenge och lämningarna av den romerska staden i Old Sarum samt Wilton House, earlen af Pembrokes herresäte, som ”är ganska väl känt för de så stora och superba Collectioner af Statuer och Buster, Antiquer samt Tableauer där äro och därför förtjenar så väl en Resandes upmärksamhet. Det skulle vara för vidlöftigt att här beskrifva de bästa Taflor där äro, dock utan at förgäta van Dycks namnkunniga Famille-tafla af Pembrokiska Släkten, som innehåller Tio fullkomliga längder och är 20 fot lång samt 12 fot hög; detsamma rummet hvaruti denna Fammille-tafla hänger och hvilket är ganska stort, är fylldt med Portraiter af van Dyck. Byggnaden är gammal och trädgården är ganska vacker och stor samt igenomskuren af en ström som ej litet uplifvar dess skönhet.” Det är Inigo Jones berömda ”Double Cube”-rum Bonde här skildrat.

Resenärerna besåg även mattfabrikationen i staden Wilton och utanför staden herrgården Stourhead, tillhörig Sir Richard Hoare. Parken är sju engelska mil i omkrets och man åkte i vagn för att se den och sedan följer en entusiastisk beskrivning på trädgården,

Longleat, Wiltshire, uppfört 1540—80. Foto Country Life.

som Gustaf Bonde anser vara den vackraste han hittills sett: "den sköna och lifliga grönskan af de docerade fälten som trängda fram emellan Bergen samt ett ganska vackert stycke vatten som går igenom nedre fältet och formerar många krokar, med en skön Palladisk brygga öfver ett enda hvalf, och äfvenledes ser man med detsamma några superba Tempel". Dagboksskrivaren skildrar sedan den vackraste grotta han någonsin sett med en marmorskulptur av en sovande nymf vid en porlande källa. En annan grotta kallas "Neptuni Håla" och där "ser man den Vatten Guden hvilande sig på en stjälpande Urna hvars rinnande vatten är outöseligt." Denna innehållsrika park bjöd även på ett Pantheon-tempel med statyer, ett Apollotempel och ett doriskt tempel. Rummen i herrgården "äro stora samt hafva en air de grandeur, de äro upfyllda med superbe målningar, i synnerhet af de Italienska Mästarne samt där äro stycken av Poussin, Claude Lorrain, Angelica Kauffman och en hop andra mästare."

Från Stourhead gick resan till Longleat, markisen af Baths berömda ställe, numera ansett som ett av Englands vackraste renässansslott, men Gustaf Bonde uppskattade inte denna byggnadsstil, han nämner bara att parken är ganska vacker och att de for tätt förbi slottet "men stadnade ej där, emedan det var ej något synnerligt at se".

I Bath beundrade han de då nybyggda delarna av staden, "som gör denna till den vackraste i England". Han besåg både de romerska baden, de nya brunnsbyggnaderna och assemblée-husen med deras "öfvermåttan vackra och eleganta" balrum.

I Bristol besåg man en glasmanufaktur och brunns-husen samt i Clifton åter en underbar grotta, helt beklädd med snäckor, samlade från olika delar av jorden. I Worcester såg man domkyrkan och en porslinsfabrik, "som fabricerar tämmeligen vackra saker". Färden gick vidare till Birmingham, dit man kom en lördag: "i dag kunde vi ej se några Fabriker, emedan arbetsfolket arbetade ej denna dagen i veckan."

De resande stannade ett par dagar i Birmingham och genom sina introduktionsbrev kom de i kontakt med några fabriksägare, som visade dem olika manufakturer i staden: "först sågo vi magazinet, som bestod af en stor hop plaiter, stål, knappar af differente compositioner och andra varor som voro öfvermåttan sköna och dyrbara." De fick se fabrikationen av lackerade brickor, som gjordes av pappersmassa, samt en fabrik, som uteslutande tillverkade piskor och ridspön, en som gjorde knappnålar och en annan för skospännen av pläter och silver.

I Birminghams assemblée-rum fick de även se en annan märkvärdighet: "det bekanta fruntimret som kallas Le Chevalier d'Eon, nu 68 år gammal, fäpta publikt med en ung engelsk Gentleman, som lär kalla sig professor i fäkt-konsten, men hvilken hon stötte dugtigt med sin fleurett." Gustaf Bonde skrev vad han hört berättas, att denna kvinna gjorde krigstjänst klädd som man och utmärkte sig i flera strider och sedan varit i London som fransk legationssekreterare.²⁴

På den vidare färden stannade resenärerna i Coalbrookdale, "det är det största järnbruket i England", och såg med undran den första järnbron, den 1779—80 konstruerade bron över floden

Severn, samt fick även här tack vare rekommendationsbrev se hela anläggningarna.

Därefter körde man till Chester och Gustaf Bonde nämner promenaden på den gamla romerska stadsmuren; i originalanteckningarna hittar man också en kommentar till de egendomliga gallerierna i husen, som ger stadens gamla kärna gångbanor i två plan. Den gotiska katedralen i röd sandsten från 1093 avfärdas med några ord: "äfvenledes sågo vi en gammal kyrka, som ej är värd någon underrättelse."

Under den fortsatta resan till Liverpool besöktes några bergsaltgruvor och sedan gjordes ett uppehåll på två veckor i den stora hamnstaden. De bodde på "The Hotel, ett stort wärdshus. — — — Vi spisade middag alla dagar vi voro i Liverpool vid the ordinary table, hvarest var mästadels tämmeligen stort sällskap, samt då måste man tömma en hel hop Port-vin-bouteiller efter måltiden samt dricka Toast el:r skålar." Med brev från direktör Wadström i London gjorde man ett par bekantskaper, som bjöd hem de tre svenskarna och visade dem sina egna bibliotek, tavel- och gravyrsamlingar samt stadens sevärdheter. Liksom i andra städer gick de resande till "coffe-house", där man bl. a. läste tidningar. Med sina nya bekantskaper gick sällskapet också på teater och music halls. Stadens fängelse fick man inte se, "där voro innestängde flere hundrade fransyska gemena fångar af hvilka det hände ibland at somlige hjälpte sig öfver murarne och rymde sin väg, hvaruti de hjälptes af folk som voro fransoserne och deras principer tilgifne".

Både Fredrik Bonde och Carl Kämpe hade anfall av varannandagsfrossan, vilket förlängde uppehållet i Liverpool. När de tillfrisknat åkte man vidare i post-chaise till Manchester. Där träffade sällskapet på en bekant från London, en dansk herr Branner, "han är skickad ifrån Danmark af Commerce Collegium för at göra upptäckter vid de engelska manufacturerne uti mechanismen af deras machiner".

I Manchester besåg man fängelse, sjukhus, bibliotek och en bomullsfabrik och såg sedan bomullsfabriker i staden Stockport. Därifrån körde man in i Derbyshire och Gustaf Bonde talar mycket om detta vackra landskap med sina branta berg, dalar och

Sävstaholm, oljemålning av Carl Stefan Bennet. Foto Nordiska museet.

hedar och är ytterst intresserad av blygruvor, flusspatgruvor, grottor och underjordiska hålor i bergen, som man där såg. Hertigen av Devonshires berömda Chatsworth med sina konstsamlingar, vilka på den tiden visserligen till en del fanns i hans Chiswick House, gick man inte in i utan promenerade endast i trädgården, vars spegeldammar och vattenkaskader dock ej fick något omnämnande.

I Derby blev Fredrik Bonde åter sjuk i frossan och sällskapet skyndade mot London. Vid ett uppehåll i ett värdshus vid Stow Palace, tillhörigt hertigen av Buckingham, besåg man slottet och parken, som hade "stoder, tempel etc. af en ganska stor pragt och dyrbarhet, som skulle taga för mycket rum at beskriva här. Palatset är en ganska stor och lång byggnad med collonader af en stor magnificence, som ej blir mindre när man kommer där uti."

I den gamla staden Woodstock tog man in på värdshuset The Bear. "Sedan vi spisadt middag gingo vi til Blenheim, ett stort

*Blenheim, Oxfordshire, från parkgrinden vid Woodstock.
Foto Country Life.*

magnifikt Landt-säte, tillhörigt hertigen af Marlborough, det låg strax utom staden, man gick igenom en stor port, då man kom in i parken, hvarest byggnaden hvilken är ganska spacieuse samt bygd i början af detta 100-de talet [ligger]. Rummen i huset vistes ej om söndagarne, men trädgården gingo vi i, den är ej så stor som den vid Stow, samt har ej mer än några få tempel, i stället för att Stow Garden däraf är surchagerad. Trädgården är ganska vacker, offererar en stor varietet af olika vuer, en vacker cascade, et vackert stycke vatten och vackra stenbryggor, ungefär över en timme åtgick at se trädgården."

Nästa dag besåg man själva slottet, som endast kommenterades med att där var superba rum.

Från Blenheim åkte Gustaf Bonde och hans sällskap till det närbelägna Oxford, där de stannade ett par dagar och besåg flera colleges och deras bibliotek. Den 12 augusti var resenärerna tillbaka i London.

Dagboken förtäljer därefter om några utflykter i båt på Themsen, där man på väg till Chiswick och Richmond Park endast såg byar och lantgårdar vid stränderna.

En dag i september gjorde bröderna Bonde tillsammans med några andra svenskar en utfärd till en by, där de hälsade på några landsmän, som var i pension för att lära sig engelska. Tillsammans nio personer gick de på ett värdshus "samt togo oss en Launchern el:r frukost på förmiddagen" och var sedan tillsammans hela dagen.

Den 23 september 1795 började bröderna Bonde gå på avskedsvisiter inför sin stundande resa till Paris. Det tog tid att få passen i ordning, trots att minister von Engeström var med dem skickades de mellan olika instanser i mer än en vecka, innan passen underskrivits av hertigen av Portland. Sedan Breda och andra vänner kommit att taga avsked lämnade de London den 4 oktober tillsammans med direktör K. B. Wadström och en norsk kapten Eliesen, vilka också skulle till Paris. Med betjänten var de sex personer, som startade kl. 6 på morgonen i två post-chaisers, for genom Canterbury och var i Dover kl. 9 på kvällen. Nästa dag gjorde man upp med ett danskt skepp, som skulle till Calais, att mot en avgift av 3¹/₂ guin. per person taga sällskapet med sig. "Vi lämnade våra pass åt den officin som besigtigar deras pass, som gå utom lands, för att underskrifvas, då Directeur Wadström som ej hade något pass af hertigen af Portland följde öfver som vår betjent." På eftermiddagen, då det var flod, lättade skeppet ankar och efter tre timmar ankrade det i Calais. "När vi kommo utom hamnen i Dover sågo vi den engelska och ryska escadern ligga för ankar vid Deal. Ett stycke innan vi kommo til Calais, så kom en lots i en båt om bord på skeppet för att föra det in uti hamnen; knapt hade lotsen satt sin fot ombord förr än Wadström i sin fulla Patriotiska ifver springer til honom, omfamnar honom samt tager en broder kyss, hvilken scene ej litet roade oss at se."

Det kan ju vara av ett visst intresse att av dessa utdrag ur dagbokens engelska avsnitt se, vilka intryck Gustaf Bonde fick vid mötet med den romantiska engelska parken i dess mest full-

ändade form. De herrgårdsparker han besökte hör till de mest berömda i trädgårdskonstens historia och de flesta är verk av kapten Lancelot Brown, verksam från 1750-talet. Han modellerade skickligt om terrängen och skapade sådana perspektiv att t. o. m. Sir John Vanbrughs tunga Blenheim ser ut att nästan naturligt växa fram ur det omgivande parklandskapets stora linjer. Gustaf Bonds uttryck om detta monumentala palats, "ganska spacieuse", är onekligen ett understatement i engelsk stil. Men den väldiga byggnaden gör inte något överväldigande intryck vid första anblicken, när man oförmodat efter Woodstocks lilla slingrande huvudgata har framför sig, vad Lord Randolph Churchill med varm familjestolthet kallat för "The finest view in England."

Den engelska parken hade börjat bli modern även i Sverige, där Gustaf III år 1777 planerade en "nouveau jardin à l'Anglaise" vid Drottningholm, till vilken Fredrik Magnus Piper och Louis-Jean Desprez senare gjorde flera olika förslag, och där Piper 1781—86 gjorde olika ritningar till Hagaparken i engelsk stil. Riksrådet Carl Fredrik Scheffer kände personligen den svenskfödde engelske arkitekten Sir William Chambers och introducerade vid hovet dennes bok om trädgårdskonsten samt lät Piper, som studerat Chambers och Browns verk i England, omgestalta den gamla trädgården vid Tyresö.²⁵ Även fjärran från hovet vann de nya idéerna snabbt spridning och på 1790-talet anlade t. ex. Carl Mannerskantzen en av de mest typiska engelska parker vi kan uppvisa i vårt land vid sitt Värnanäs i Kalmar län. Stilen kan alltså inte ha varit okänd för en modern ung svensk år 1795, men det är dessa engelska parker, vilka utom tavelamlingar är det enda som gör Gustaf Bonde mångordigt entusiastisk i sina anteckningar. Helt naturligt omdanade han också senare barockträdgården vid sitt kära Sävstaholm till engelsk park.²⁶ Man ser i räkenskaperna från resan, att den unge godsägaren redan då skaffade sig en rikhaltig utländsk litteratur i ämnet, bl. a. ett verk med text på både franska och tyska av J. G. Grohmann, "Recueil d'idées nouvelles pour la décoration des jardins et des parcs dans le goût anglois, gothique, chinois etc." Dess första häften, utkomna 1796 och bundna i ett helfranskt band med

Gustaf Trolle-Bondes namnchiffer och med hans namnteckning, är en intressant lektyr med ett rikt bildmaterial med olika förslag till lusthus, tempel, grottor, obelisker, staket, ruiner, möbler och allt man kunde tänkas vilja pryda sin park med i varierande stilarter. Hela planritningar till parker i engelsk stil finns också med slingrande vattendrag som ett viktigt element.²⁷

Både farfaderns bibliotek på Hässelby och faderns på Sävstaholm hade gått delvis förlorade vid eldsvådor 1721 och 1762. Gustaf Bonde köpte under sin resa så mycket böcker att många lårar måste inköpas för att frakta hem dem. Redan på denna sin ungdoms "grand tour" lade alltså den blivande excellensen grunden till sina sedan så berömda samlingar av vitterhet och konst på Sävstaholm.

NOTER

¹ Svenskt Biografiskt Lexikon, 1925. Olof Byström, Carl Bondes vänkrets, i Bellmansstudier 1944.

² Nekrolog över Gustaf Trolle-Bonde i Litografiskt Allehanda 1865.

³ Carl Lars Kämpe, f. 1738, d. 1816, expeditionssekreterare i Utrikesdepartementet 1799, kansliråd 1809.

⁴ Ägare översten greve Carl Bonde, Hörningsholm, som låtit göra en avskrift av densamma och deponerat originalet i Riksarkivet (Sävstaholmssamlingen, nr 193). Dagboken är till någon del citerad i hovstallmästaren greve Carl Bonde, Farväl gamla tider, Stockholm 1945, sid. 105 ff.

⁵ Johan Peter Averhoff, d. 1809, titulärt kansliråd.

⁶ Överste Bernt Johan Hastfer, f. 1737, d. 1809, dödsdömd 1790 av Gustaf III som en av Anjalamännen men benådad med rätt att vistas hos släkten i Skåne; fick följande år tillstånd att lämna fäderneslandet och vistades först i England, sedan i Hamburg och trakten däromkring, reste sedan till Ryssland, där han blev brigadgeneral. Han var gift med Gustaf Bondes faster Fredrika Bonde.

⁷ Friherre Carl Fredrik Ehrensvärd, f. 1767, d. 1815, för vetenskap om mordplanerna mot Gustaf III dödsdömd 1792 men benådad samma år till evig landsförvisning; bosatt i Hamburg och Holstein till 1798, därefter i Köpenhamn, dansk undersåte 1813. Kallade sig först Gyllenborg, sedan Gyllembourg-Ehrensvärd.

⁸ Major Anders Johan Jägerhorn af Spurila, f. 1757, d. 1825, Anjalaförbundets upphovsman, dödsdömd 13/10 1789, flydde till Ryssland och gick i rysk tjänst.

⁹ Claes Grill, f. 1750, d. 1816.

¹⁰ Carl Gustaf König, f. 1764, d. 1852, kommissionssekreterare vid beskickningen i London 1790, i Haag 1793; chargé d'affaires i Paris 1796 och i Konstantinopel 1799.

¹¹ Lars von Engeström, f. 1751, d. 1826, svensk minister i London 21/7 1793—november 1795; statsminister för utrikes ärendena 1809—1824, friherre 1809, greve 1813.

¹² Friherre Göran Ulrik Silfverhielm, f. 1762, d. 1819, från 7/10 1795 chargé d'affaires i London och 1803—1807 envoyé där; gift i London den 29/5 1794 med Harriet Matthews.

¹³ Friherre Carl Gustaf Oxenstierna af Eka och Lindö, f. 1753, d. 1815, senare svensk minister i Köpenhamn 1798—1813. Elgenstiernas ättartavlor uppger, att han gifte sig 30/12 1790 i London med Marianne Tomkins, dotter till läkaren på Towern A. Francis Tomkins. Gustaf Bonde antecknade emellertid den 30/12 1794: "Samma dag hade Baron Oxenstierna sitt bröllop med Miss Tomkins." På ett annat ställe säger han att hon är dotter till en engelsk köpman.

¹⁴ Rosalie Drya-Chlapowska, f. 1771, d. 1851, gift 1790 i Warszawa med Lars von Engeström.

¹⁵ Friherre Gustaf Adam von Nolcken, f. 1733, d. 1813, envoyé i London 1763—1793. Han har innehaft denna post längst av alla och då han 1793 utnämndes till president i Göta hovrätt undanbad han sig detta ämbete och valde att kvarstanna i London som privatman. Han var två gånger gift med engelskor, 1:o 1779 m. Mary Roche, 2:o med hovfröken hos drottning Charlotte av England Mary Adelaide Fermoy of Fermoy.

¹⁶ Edward Oram, landskaps- och teatermålare, verksam omkring 1766—1799, företrädd med en akvarell i Victoria and Albert Museum. Thieme-Becker, Künstler-Lexikon.

¹⁷ Om Nordiska Sällskapet se vidare Bo Lagercrantz uppsats i denna årsbok.

¹⁸ Thomas Erskine, från 1799 earl of Kelly, f. omkr. 1746, d. 1828, 1759—1799 verksam som affärsman i Göteborg, inköpte Cambo House i Skottland. Svenskt Biografiskt Lexikon.

¹⁹ Se "Miranda i Sverige och Norge 1787", General Francisco de Mirandas dagbok utgiven av Stig Rydén, Stockholm 1950, sid. 300 ff. Anders Fröberg anställdes av Miranda i Stockholm 1787 som betjänt, gjorde under kriget tjänst som hans adjutant och hjälpte Miranda, när denne satt fängslad i Conciergeriet, med att skaffa advokat och påkalla hans vänners hjälp. Av denna dagbok att döma var Fröberg aldrig fängslad.

²⁰ Överdirektör Karl Bernhard Wadström, f. 1746, d. 1799, den ivrige bekämparen av slaveriet och bl. a. stiftare av en svensk-engelsk koloni i Västafrika, Freetown, som existerade från 1791 till 1794, då den brändes av en fransk eskader.

²¹ Ludwig Guttenbrunn, tysk konstnär, verksam i London 1789—1795, där han 1790 debuterade i Royal Academy med sex utställda tavlor. Följde i slutet av 1795 med den ryske ministern i London till S:t Petersburg. Var från 1807 verksam i Rom. Thieme-Becker, Künstler-Lexikon.

²² Denna svit är numera deponerad i Victoria and Albert Museum och utställd där i ett särskilt rum.

²³ Helena Ulfsdotter Snakenborg Bååt, f. 1549, d. 1635, gift 1:o med William Parr, markis av Northampton, 2:o med Sir Thomas Gorges of Longford.

²⁴ Larousse säger att det tvärtom var en manlig äventyrare, le chevalier Charles de Beaumont d'Eon, f. 1728, d. 1810 i London, som vid hovet i St: Petersburg uppträdde förklädd till kvinna och anställdes som lektris hos kejsarinnan Katarina II. Han återvände senare till samma hov i manlig skepnad som ambassadsekreterare; deltog i sjuåriga kriget som dragonkapten och var känd för sin tapperhet; hade även diplomatisk mission i London; han bidrog själv verksamt till att samtiden skulle tro att han var en till man förklädd kvinna.

²⁵ Sten Karling, Från kryddegård till engelsk park, i En bok om Tyresö, Stockholm 1933.

²⁶ Sigurd Wallin, Sävstaholm i romantik och barock, i Rtg 1936, Festskrift till Martin Olsson.

²⁷ 5 st. band, som tillhört Gustaf Bonde, numera i Nordiska museets bibliotek. Leipzig 1796—1806.